

Branka Tafra

## O HRVATSKIM VUKOVCIMA IZ DRUGOGA KUTA

U radu će biti riječi o pristašama karadžićevsko-daničićevske filološke škole (hrvatskim *vukovcima*) u 19. st. do Tome Maretića i nekim novim spoznajama o njihovu normiranju hrvatskoga književnog jezika.

Mnogo toga je dosad rečeno i objašnjeno o hrvatskome književnom jeziku u 19. st. pa svako otvaranje te teme može značiti pretresanje već poznatoga. Čini se ipak da korice hrvatskih gramatika iz toga vremena kriju još dosta nepoznata. Stoga će one biti predmetom ovoga istraživanja.

Izradivši popis objavljenih hrvatskih gramatika do 1876. (Tafra 1993a), u kojemu je navedeno 40 gramatičara po kronološkom redu prvih izdanja njihovih gramatika, ostala sam iznenađena pred tom brojkom. Kako su neke gramatike imale i više izdanja, za ovaj sam rad napravila popis po godinama izdanja i proširila ga do 1899.<sup>1</sup> Zašto baš do 1899. i zašto je iz njega izostavljena *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika* Tome Maretića, koja je izišla te godine – vidjet će se na kraju. Stotinjak izdanja<sup>2</sup> koja se navode u popisu dokaz su izuzetno bogate povijesti hrvatskoga jezikoslovlja. Ovdje ćemo se zadržati na završnom dijelu toga popisa<sup>3</sup> jer nas zanima kako je zapravo tekla “pobjeda hrvatskih vukovaca”, kako se običava govoriti o kraju 19. st. u hrvatskom jezikoslovlju.

Prva “ilirska” gramatika bila je *Osnova slovnice slavjanske narčja ilirskoga* Vjekoslava Babukića iz 1836, a posljednja izrađena na ilirskoj jezičnoj koncepciji, doduše malo korigiranoj, ali u osnovi nepromijenjenoj, bilo je treće izdanje *Slovnice hrvatske* Adolfa Vebera 1876. Tih 40 godina bilo je veoma plodno po izdanjima i gramatika (čak 54 izdanja) i rječnika, ali i po jezikoslovnim raspravama i polemikama. Burno se razdoblje na hrvatskoj jezikoslovnoj pozornici nastavilo sve do kraja stoljeća. Napisano je izuzetno mnogo radova o ilirizmu i

<sup>1</sup> Kajkavske su gramatike isključene iz ovoga popisa.

<sup>2</sup> Konačan popis može, dakako, biti samo veći.

<sup>3</sup> O gramatikama druge polovice 19. st. usp. Vince 1988.

postilirizmu, ali je nevjerojatno da je toliko bogatsvo gramatičkih izdanja ostalo djelomice nepoznato, a uvelike i neistraženo.<sup>4</sup>

Iz jezikoslovne literature doznajemo da su glavni ilirski gramatičari bili Vjekoslav Babukić, Antun Mažuranić i Adolfo Veber, da poslije Vebera školske gramatike piše Mirko Divković, koji prihvaća karadžićevsko-daničićevski književnojezični model te da taj model punu pobjedu odnosi na kraju stoljeća pojavom Maretićeve gramatike. Pedesetak godina trajalo je nadmetanje različitih shvaćanja i koncepcija književnoga jezika.

U Hrvatskoj se u drugoj polovici 19. stoljeća raspoznaju tri glavne filološke škole: zagrebačka, riječka i zadarska.<sup>5</sup> Sve tri polaze od hrvatske književnojezične tradicije, ali se razlikuju u poimanju književnoga jezika. Zadarska škola s Antom Kuzmanićem zalaže se za književni jezik čija bi osnovica bila zapadna novoštokavština ikavskoga tipa, na kojoj je bila razvijena bogata književnost. Dovoljno je spomenuti samo Andriju Kačića Miošića i popularnost njegova književnoga djela. Riječka filološka škola s Franom Kurelcem na čelu bila je osamljen pokušaj da se kodificira arhaični tip književnoga jezika. Zagrebačka se filološka škola upravo svojom širinom pogleda na književni jezik uspjela nametnuti te je pola stoljeća bila dominantna. Njezini su predstavnici hrvatski preporoditelji, kojima je jezik glavno sredstvo u nacionalnoj integraciji. Da bi prevladali regionalne partikularizme, odabrali su za književnojezičnu normu one jezične elemente koji su zajednički svim trima hrvatskim narječjima, a to su prije svega različiti nastavci u DLI-mn. imeničke i pridjevno-zamjениčke deklinacije nasuprot izjednačenima u novoštokavštini.<sup>6</sup> Karakteristika književnoga jezika toga razdoblja jest i leksička otvorenost prema tronarječnom bogatstvu hrvatskoga jezika. Početnu fazu obilježava grafem *ě* za *jat* koji simbolizira književnojezično ujedinjenje Hrvata.

Osim tih triju filoloških škola u Hrvatskoj se među jezikoslovcima već prije sredine 19. st. javljaju jezikoslovci kojima je bliska Karadžićeva jezična reforma. Nećemo ulaziti u to koji su sve motivi vodili hrvatske jezikoslovce u približavanju toj književnojezičnoj koncepciji. Problem je suviše složen pa bi se, na primjer, moglo raspravljati i o obratnome utjecaju (usp. Bašić 1991), jer, kako reče Radić (1899), Karadžićeve slave ne bi bilo bez hrvatske književne prošlosti. Ovdje nas, prije svega, zanimaju refleksi dviju škola na kodificiranje hrvatskoga književnog jezika. Zato ćemo se zadržati samo na gramatikama, i to onih jezikoslovaca za koje se tvrdi da su bili pobornici karadžićevsko-daničićevske škole i koje se običava nazivati hrvatskim *vukovcima*. Najveći *vukovac* bio je svakako

<sup>4</sup> Premda je Vince u svojim radovima pisao o mnogim hrvatskim gramatikama, čini se da unatoč tomu hrvatski jezikoslovci još nisu u potpunosti svjesni bogatstva prošlosti struke kojom se bave.

<sup>5</sup> O njihovom radu v. Vince 1978.

<sup>6</sup> O dijalekatnoj osnovici i glavnim obilježjima "ilirskoga" jezika opširnije u: Tafra 1992.

Tomo Maretić. O njegovu se jezikoslovnom radu mnogo zna, pa će stoga izostati osvrt na njega.

Osvrnut ćemo se na nekoliko gramatičara prije Maretića za koje se u literaturi navodi da su prihvaćali Karadžićeve postavke o književnom jeziku.<sup>7</sup> Zanima nas koliko su oni odvojeni od hrvatske jezikoslovne tradicije, odnosno imaju li išta zajedničko s njome i kada se uistinu taj drugi model ugrađuje u hrvatsku gramatiku. Da bismo mogli dati valjane odgovore, treba ukratko navesti najbitnija obilježja jednoga i drugoga modela. U karadžićevsko-daničićevskom<sup>8</sup> modelu književni jezik izjednačava se s narodnim (narodni je govor mjerilo ispravnosti), kodificiraju se samo novoštokavski oblici, pravopis je fonološki, a gramatički se opis svodi na popis oblika. U drugom modelu književni jezik kao dijalekatnu osnovicu<sup>9</sup> ima novoštokavsku jezgru oko koje je membrana propusna na međudijalekatne utjecaje, odakle potječe dubletnost kao obilježje norme. Druga su obilježja Gjd. kao kriterij za imeničke deklinacijske vrste, razvijen metajezik s definicijama predmeta opisa, neizjednačeni množinski nastavci za DLI, pretežitost morfonološkoga pravopisnoga načela i, prije svega, razlikovanje književnoga od narodnoga jezika. Postoji još zajedničkih obilježja toga drugog modela, ali je već i tih nekoliko dovoljno da ga nazovemo hrvatskom gramatičkom školom. Mogli bismo je nazvati i kašićevskom jer je u prvoga hrvatskog gramatičara već zacrtan smjer standardizacije hrvatskoga jezika i jer se u metajeziku hrvatskih gramatičara od početka 17. st. do kraja 19. st. mogu prepoznati neke konstante.

S Veberovom *Slovnícom hrvatskom* (1876) završava prevlast zagrebačke filološke škole u gramatičkim priručnicima. Poslije te gramatike, a prije Maretićeve pojavile su se još neke gramatike, pa se postavlja opravdano pitanje njihova svrstavanja u postojeće gramatičke škole, osobito ako se ima na umu da i unutar hrvatske gramatičke škole postoje različiti pogledi na književni jezik.

Sredina i druga polovica 19. st. obilježeni su bogatim filološkim radom. Probudena nacionalna svijest, nacionalna integracija, saborsko proglašenje hrvatskoga jezika službenim jezikom i odbacivanje mrtvoga latinskoga, uvođenje hrvatskoga jezika kao nastavnoga jezika u škole, osnivanje katedre za hrvatski jezik, tiskanje ponajboljih starih hrvatskih pisaca — sve je to pripo-

<sup>7</sup> Nije mi cilj da sve analiziram, nego da na najpoznatijima pokažem gdje su granice dviju suprotstavljenih filoloških škola.

<sup>8</sup> Karadžić je dao okvir tom modelu, a Daničić je dao gramatički opis pa se stoga ta filološka škola i zove po njima. Kada govorim o *vukovcima*, ne mislim samo na Karadžićeve sljedbenike, nego na pobornike jedne književnojezične koncepcije. Zanimljivo je da se rabio i glagol *vukizirati*: "Odkako se u latinskoj azbuci i pravopisu stalo vukizirati t.j. po Vuku pisati, od onda je udario razdor i anarkia u latinsko-hrvatskom pravopisu" (Mirko Bogović, *Još nekoliko rečih našim književnikom*, Kolo 9, 127).

<sup>9</sup> O tome detaljnije: Tafra 1992.

moglo izdavanju mnogih jezikoslovnih djela, osobito rječnika i gramatika. Većina ih je služila za školske potrebe. Osim Babukićevih, Mažuranićevih i Veberovih gramatika, koje normiraju ilirski tip književnoga jezika, koji je naredbom kancelara Ivana Mažuranića 1862. službeno i propisan za škole, "javljat će se gramatike koje će napustiti ilirske jezične koncepcije i približavat će se Karadžićevim jezičnim pogledima" (Vince 1988, 78). Vince (1988) prije svega misli na gramatike Pere Budmanija, Mirka Divkovića, Rudolfa Strohala i, naravno, Tome Maretića, koje su usmjerile "razvoj hrvatskoga književnog jezika u drugom pravcu" (isto). No, prije tih gramatičara Karadžićevim pristašama smatraju se i Ignjat Alojzije Brlić i njegov sin Andrija Torkvat Brlić. Stariji je Brlić, "pristajući u gramatici uz Vuka, pozitivno djelovao na rasprave koje su bile u toku i neprestano pozivao na jedinstvo u jeziku" (EJ, s.v. *Brlić, Ignjat Alojzije*). On "smatra da jezik što ga iznosi u gramatici treba da bude narodni jezik, a nikako umjetni, u čemu je potpuno suglasan s Karadžićem i Kopitarom. Osim toga, čvrsto je uvjeren u jedinstvo jezika bez obzira na njegovo ime" (Vince 1978, 153). U tom kontekstu predlagao je ćirilicu jer njome piše većina "ilirski govorećih". U 1. izdanju svoje gramatike srpskim je piscima preporučivao Karadžićev jezik, a u 3. izdanju zamjerao je zagrebačkim književnicima što hoće stvoriti umjetni jezik, dok je on nastojao da njegova gramatika bude gramatika živoga govora. No, on ipak nije napisao gramatiku narodnoga govora jer propisuje dvojake nastavke u deklinaciji, starije i novoštokavske, i jer njegov grafem **y** dopušta sve reflekse jata. Gramatika njegova sina, Andrije Torkvata, gotovo se i ne spominje u literaturi.<sup>10</sup> Vince (1978, 365) navodi da se mlađi Brlić povodio "u osnovnim jezičnim pogledima za svojim ocem Ignjatom Alojzijem i Karadžićem", a EJ (s.v. *Brlić, Andrija Torkvat*) da se u gramatici povodio "za jezičnom reformom V. Stefanovića Karadžića". Te su tvrdnje osnovane, ali postoje i drugi podaci koji dopunjuju tu sliku, čineći je složenijom nego što nam se dosad činila.

Već sam za dvojicu Brlića pokazala da, unatoč deklarativnim stavovima o književnom jeziku i prihvaćanju karadžićevsko-daničićevskoga modela, u svojim gramatikama ne napuštaju neka od osnovnih načela hrvatske gramatičke škole (Tafra 1993b). Dovoljno je pogledati samo ona najkarakterističnija mjesta u njihovim gramatikama pa da se uvjerimo kako ih ne treba bez potrebnih objašnjenja olako svrstavati u hrvatske *vukovce*. Od tih obilježja treba istaknuti neizjednačene nastavke u DLImn. i Gjd. kao kriterij za imenske sklonidbene vrste. Uz novoštokavske sinkretske padeže oba Brlića donose i dubletne, neizjednačene, normirane ilirskim gramatikama. Tako oni zapravo nastavljaju hrvatsku gramatičku tradiciju koja je upravo za te padeže dopuštala dublete, a

<sup>10</sup> Tako, na primjer, HBL nema podataka o njoj.

koja je prekinuta ilirskom jezičnom koncepcijom zbog ideoloških razloga jer su stariji nastavci objedinjavali razdvojeno tronarječno tkivo hrvatskoga jezika.

Stariji je Brlić "ahavac" jer u imeničkom Gmn. ima samo slavonsko i ilirsko -**ah**. Mlađi Brlić se ne drži Karadžićeve norme ni kada je riječ o imeničkom Gmn. Znamo da je Karadžić propisivao samo nastavak -**a**, a ilirski gramatičari -**ah** (Tafra 1991). No, novoštokavski nastavak nije ušao u hrvatsku gramatiku zahvaljujući *vukovcima*, nego se on nalazi normiran od Kašića pa nadalje, naravno kao dubletna mogućnost. U skladu s tom tradicijom u A.T. Brlića je Gmn. *žénâ* i *žénah*.

Uzmimo još poneki primjer koji baca sasvim drugo svjetlo na hrvatske *vukovce*. A.T. Brlić piše *mlijéko*, *rijéč* (15), *griéh*, *griéhu* (30), *vriéme* (127). Iz tih primjera vidimo da ne odbacuje "ilirsku" grafiju pisanja jata,<sup>11</sup> iako u primjerima pisanima ćirilicom piše dugi jat troslovom **ije**. Po označenom naglasku zaključujemo da je Brliću dugi jat bio diftong, kao što će uostalom i Antun Mažuranić, također vrsni poznavalac novoštokavske akcentuacije, ustvrditi u svojoj *Slovnici hèrvatskoj* (1861, 3): "Prost dvoglasnik imamo u abecedi samo jedan: 'ě', koji-se u dugih slovkah izgovara kao jednoslovčano **ie**, a u kratkih kao **je**."<sup>12</sup> Karadžić u svom Rječniku (1818) piše *grije*, *grija*,<sup>13</sup> odnosno *grièeh*, *grièeha*; *mlijéko*, *vrijéme* (1852), što pokazuje drukčiju fonološku vrijednost dugoga jata od one u A.T. Brlića.

Toleriranje različitih refleksa jata (*posli*, *posle*, *poslje*; A.T. Brlić, 146), unatoč normiranju jekavskoga tipa novoštokavštine, podudara se s gledanjima Brlićevih prethodnika na književni jezik. Takvih je primjera trostrukoga refleksa jata bilo dosta, osobito u njegovih sunarodnjaka, Slavonaca. Isti primjer (*posli*, *posle*, *poslie*) ima i Kanižlić (Vončina 1975, 50).

Premda se fonološko načelo u pravopisu sreće i prije u hrvatskih gramatičara (npr. u Kašića), A.T. Brlić prvi ga od hrvatskih gramatičara dosljedno primjenjuje, dakle mnogo prije Brozova pravopisa i Maretićeve gramatike, a iste godine (1854) kada Babukić piše *Ilirsku slovicu* ilirskim, morfonološkim pravopisom. Četiri naglasna znaka preuzeo je od Daničića (petim ^ obilježava nenaglašenu dužinu, koju Daničić obilježava znakom ^), ali za razliku od A. Mažuranića, koji će ih upotrebljavati u skladu s hrvatskom tradicijom (akut /' / za dugosilazni i cirkumfleks /˘ / za dugouzlazni), tim znakovima obilježava iste prozodeme kao i Daničić. To su dvije najočitije karakteristike Brlićeve gramatike kojima se ona udaljava od hrvatske gramatičke tradicije.

<sup>11</sup> Ilirci su nakon *ě* u Danici 1848. prešli na dvoslov **ie**.

<sup>12</sup> Zanimljivo je ovdje pripomenuti da nakon toliko vremena što je prošlo od Brlićeve gramatike ponovo u jednom priručniku, u Rječniku hrvatskoga jezika Vladimira Anića (1991) nalazimo jednako bilježenje naglaska: *grièeh*, *mlijéko* te da se i dalje vode rasprave i o pisanju i o fonološkoj vrijednosti dugoga jata (v. Brozović 1993).

<sup>13</sup> Karadžić tada još nije identificirao kratkosilazni naglasak ni fonem /h/.

Budući da je riječ o važnim obilježjima koja razlikuju ta dva modela, kao što je fonološka vrijednost dugoga jata i njegova grafijska slika, ne možemo olako preći preko tih podataka. Ispravnije je smatrati da su neki hrvatski gramatičari dosljednije slijedili prirodni proces stabiliziranja hrvatskoga novoštokavskog standarda. Tomu u prilog možemo navesti samo jedan ilustrativan primjer. U jeku ilirskoga preporoda, na osnovi Babukićeve *Osnove slovnice* i Mažuranićevih *Temelja*, dakle na ilirskim jezičnim osnovama Lavoslav Fürholzer je u Varaždinu 1847. izdao *Horvatsko-slavonsku slovnicu za početnike*. U njoj, suprotno od onoga što su propisivali glavni ilirski gramatičari, u zagradama kao dublete stoje za DLImn. novoštokavski nastavci. Lako je odgovoriti zašto je to Fürholzer učinio: zato što je tako bilo u hrvatskim gramatikama od Kašića pa nadalje.

Pogledajmo u gramatike drugih *vukovaca*. O opredijeljenosti Pere Budmanija nema sporenja, pa se na prvi pogled čini da nema ništa "sumnjivoga" u njegovoj pripadnosti karadžićevsko-daničićevskoj školi. Njegova slovnica na talijanskome jeziku, koja je izišla 1867,<sup>14</sup> već nazivom jezika (srpsko-hrvatski)<sup>15</sup> u naslovu pokazuje da je njezin autor pristaša ideje o jednom književnom jeziku. Taj jezik obuhvaća Srbiju, Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju, Slavoniju i Srijem,<sup>16</sup> kako stoji u predgovoru gramatike. Budmanijeva je gramatika "uistinu prva potpuna gramatika našega jezika koja je sastavljena, s vanrednom jasnošću i tačnošću, u duhu Vukovu a na osnovu temeljitoga poznavanja čistoga narodnoga govora" (Rešetar 1926, 107). Budmani je prihvatio "rješenja koja su bila različita od prijedloga Zagrebačke filološke škole, dakle fonetski, a ne etimološki pravopis, ijekavski izgovor (*lijep, djevojka*, a ne *lěp, děvojka*),<sup>17</sup> pisanje slogotvornoga *r* bez popratnog vokala *e* ili *a* koji upotrebljavaju 'alcuni Croati... coll' accento grave', tj. *crkva*, a ne *cěrkva* ili *càrkva*" (Moguš 1976, 106). Uzor su mu bili Karadžić, Daničić i Miklošič, pa sve to upućuje na zaključak da je bio *vukovac*. Unatoč prihvaćenu mišljenju pogledajmo Budmanijevu gramatiku s drugoga gledišta. Pođimo od samoga naslova: *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*. Premda u zagradi, zadržan je naziv ilirski jezik koji je bio uobičajen u Dalmaciji, ali i u drugim područjima. Ako pogledamo samu koncepciju gramatike, naći ćemo dosta sličnosti s gramatikama koje pripadaju hrvatskoj gramatič-

<sup>14</sup> Rešetar (1926, 107) navodi da je prvi svezak izišao 1866. (Daničić ga je ocijenio krajem te godine u Književniku, br. 3), a drugi sredinom 1867, koju godinu nosi naslovnica cijele gramatike.

<sup>15</sup> Dvojni naziv jezika srećemo i prije u naslovu jedne gramatike iz 1860: *Slovnica jezika hrvatskoga ili srbskoga* Vinka Pacela. Pacel zastupa ilirsku književnojezičnu koncepciju, smatra da je to jedan jezik koji Hrvati nazivaju svojim narodnim imenom, a Srbi svojim (Predgovor, IX), pa je to zapravo sinonim za naziv ilirski kao što upotrebljava još prije Babukić (1854, 2): "narječje *ilirsko* iliti *jugoslavjansko*, inače *slovinško* iliti *hèrvatsko-sèrbsko* ili *sèrbsko-hèrvatsko*".

<sup>16</sup> Kajkavsko mu narječje pripada slovenskom jeziku.

<sup>17</sup> I po ilirskoj je normi izgovor bio ijekavski, odnosno jekavski (usp. Tafra 1993a, 53-54).

koj školi. Opis je podijeljen na fonetiku, etimologiju<sup>18</sup> i sintaksu. Budmani raspravlja o gramatičkim kategorijama prije navođenja oblika, što je tipično za hrvatsku gramatičku školu. Kriterij za razdiobu imeničke deklinacije je Gjd., kojega kriterija nema u karadžićevsko-daničićevskoj gramatičkoj školi. Nije strogo normativan jer navodi dublete. Po mnoštvu dijalekatnih podataka ne razlikuje se mnogo od Vjekoslava Babukića.<sup>19</sup> U bilješkama često navodi da Srbi govore ovako, a Hrvati ovako. Ako tomu dodamo da Budmani u uglatim zagradama stavlja hrvatske ortografske i jezične osobitosti, onda imamo pravo njegovu gramatiku smatrati kontrastivnom gramatikom. U tom svjetlu naziv jezika u naslovu odgovara sadržaju gramatike. Dalje možemo zaključiti barem dvije stvari: Budmani ipak ostaje jednom nogom u hrvatskoj gramatičkoj tradiciji te unatoč izjašnjavanju o postojanju srpsko-hrvatskoga književnog jezika njegovim opisom pokazuje da zapravo postoje dva književna jezika.

Pogledajmo nekoliko zanimljivih detalja Budmanijeve gramatike. Dubletni grafemi **dj** i **gj** za /**dj**/ te **tj** i **ć** obilježja su hrvatskoga pravopisa. Primjeri u zagradama pisani su morfonološkim pravopisom, kojim su pisane i gramatike iliraca, npr. *radosno* [*radostno*] (10).<sup>20</sup> Na isti je način provedena i grafija jata, npr. *lijep* [*liep*], *rijeka* [*rieka*] (8). Iz primjera se vidi da je fonološka vrijednost jata drukčija nego u A.T. Brlića i da je u skladu s Daničićevim učenjem. Budmani i sam veli da u književnom jeziku nema diftonga.

U sklonidbenim uzorcima u zagradu stavlja u DLImn. neizjednačene nastavke. U sklonidbi pridjeva strogo razlikuje nominalnu od pronominalne sklonidbe,<sup>21</sup> što čine i ostali hrvatski gramatičari, za razliku od Daničića i srpskih gramatičara u kojih se ta dva sklonidbena tipa neutraliziraju. Budmani normira duže pridjevne oblike u pronominalnoj sklonidbi, dakle *žutôga*, a tek u bilješci navodi: "Anche *žutôg*" (47). U Daničićevoj MSG ni jedan oblik nema prednost. Inače su duži oblici karakterističniji za hrvatski književni jezik nego za srpski. Isti je slučaj s razlikovanjem dativa i lokativa u muškom i srednjem rodu jednine pronominalne sklonidbe. Naime, u hrvatskom je književnom jeziku, pa tako i u njegovim gramatikama nastavak za dativ najčešće **-omu**, a za lokativ **-om**, a rjeđe s naveskom **e**,<sup>22</sup> što se vidi i po primjerima u zagradama u

<sup>18</sup> Pod etimologijom razumijevala se zapravo morfologija. Takva podjela gramatičke građe naslijeđena je od antičke gramatike na čijim se temeljima izgrađivala hrvatska gramatika kao sredstvo opisa i kodifikacije hrvatskoga književnog jezika.

<sup>19</sup> "Ta 'dijalektoška komponenta' bila je u Budmanija razvijena prvenstveno u odnosu na njegov rodni grad, bolje reći između gramatičkih normi Vukova jezika i onoga što je u Dubrovniku i okolici slušao" (Moguš 1976, 106). No, dijalektne usporedbe obuhvaćaju mnogo širi prostor, pa odatle sličnost po koncepciji s Babukićevom *Ilirskom slovnicom*.

<sup>20</sup> Brojka u zagradi označava stranicu u knjizi.

<sup>21</sup> Iz njegova objašnjenja da katkad prost narod i pisci upotrebljavaju umjesto neodređenoga pridjeva određeni (*žutoga* umjesto *žuta*) vidi se da ne odstupa od hrvatske književnojezične norme.

<sup>22</sup> Tafra 1993a, 97-98.

Budmanija: "Dat. *žūtōmu*, *-tōme*<sup>23</sup> [-*mu*]... Loc. *žūtōmu*, *-tōme* [-*tom(e)*]" (47). Uz oba oblika stoji bilješka: "Presso i Serbi anche *žūtōm*." U Daničića su dativ i lokativ sinkretski padeži, a dopušta sva tri nastavka: *žūtōme*, *-ōmu*, *-ōm*. Navođenje paradigmi za ženski i muški rod kod broja *dva* nasuprot Daničićevu svođenju te sklonidbe samo na ženski rod još je jedna od razlika između norme hrvatskoga i srpskoga književnog jezika koju pratimo kroz gramatike tih dvaju jezika. Za dvojinu Budmani kaže da je Hrvati nastoje u zadnje vrijeme rekonstruirati (ilirski gramatičari oživljuju taj morfološki arhaizam), pa u odjeljku o brojevima ipak daje sklonidbene uzorke, što nikako nije u skladu s karadžićevsko-daničićevskim književnojezičnim modelom, i navodi jedini primjer za GL m.r.: *boku*. To je primjer iz Katančića, koji je našao Babukić i koji će biti dokazom da je ta kategorija još živa.

Među vremenskim oznakama za buduće vrijeme Budmani ima i perifrazu tipa *budem ljubiti*, nepoznatu Karadžiću i Daničiću, a uobičajenu u hrvatskih pisaca i u hrvatskim govorima. Budući da su popridjevljeni glagolski prilozi bili obilježjem književnoga jezika i da ih u narodu nije bilo, Karadžićeva ih škola nije mogla normirati, osim onih rijetkih izuzetaka kao što je *budući*. Hrvatski gramatičari, opisujući književni jezik kao kulturni naddijalekt i odvajajući ga od narodnoga, dopuštaju takvu upotrebu participa, od čega ni Budmani ne odstupaju. Tako on razlikuje "gerundio presente" *plētūci* (*plētūc*) i "participio presente attivo" *plētūci -cā, -cē*, te "gerundio passato" *klēvši* (*klēv*) i "participio passato attivo" *klēvši, -šā, -šē*. Dodamo li tomu da u sintaksi Budmani uz primjere iz Karadžića, Daničića, Njegoša navodi i primjere iz Gundulića, Palmotića, Kačića...,<sup>24</sup> možemo zaključiti da Budmani u svojoj gramatici prihvaća karadžićevsko-daničićevski književnojezični model, ali da ne napušta neka od bitnih obilježja hrvatske gramatičke škole.

Budmani zapravo i ne donosi mnogo novoga što već nije bilo u hrvatskoj pisanoj praksi i u hrvatskim gramatikama. Fonološki su pravopis Hrvati imali i prije (svakako ne toliko "čist"), također i novoštokavske množinske nastavke. Ono "vukovsko" prepoznajemo u akcenatskom znakovlju, pisanju slogotvornoga /r̥/ jednoslovom i futura I. sraslo (*ljubiću*). No, i tu je potrebno objašnjenje. Budmani je preuzeo znakove za dugosilazni i dugouzlazni naglasak, ali nenačlanu dužinu bilježi znakom ^, kao i A.T. Brlić, te znakom -, što je dosad ostalo neprimijećeno. Hrvati su slogotvorni /r̥/ pisali najčešće dvoslovom u uvjerenju da se tu čuje još neki "mukli" glas, a i zato što su mnogi u svojim organskim govorima imali dvofonemske reflekse starijega /r̥/ (najčešće sekvence /er/ i /ar/). Poslije znanstvenoga Jagićeva objašnjenja (1864) mnogi su ilirci, pa čak i

<sup>23</sup> Budmani uz latiničke primjere navodi i ćiriličke, koje ovdje ispuštam.

<sup>24</sup> Stoga citiranu Rešetarovu ocjenu da je gramatika sastavljena "na osnovu temeljitoga poznavanja čistoga narodnoga govora" treba dopuniti da je sastavljena i na osnovi poznavanja ponajboljih hrvatskih književnika.



Adolfo Veber, počeli napuštati dvoslove (èr i àr). Što se tiče futura I, Budmani ne odbacuju uobičajeni hrvatski pravopisni oblik: *ljubiću* [-bit ću]. Tu je pravopisnu razliku lijepo objasnio Babukić u svojoj *Ilirskoj slovnici* (309): "Razlika ova u pisanju može se lahko dokučiti, kad pomislimo: da g. Vuk nabljudava (pa-zi, slēdi) *blagoglasje*, a mi *rčoslovje*." Kad je riječ o Budmaniju, jezikoslovci trebaju upozoriti, poput Babukića: Pazi, on slijedi karadžićevsko-daničićevsku školu, ali i hrvatsku gramatičku normu. To je i razumljivo kada znamo Budmanijevo porijeklo. Naime, dubrovački je prinos stvaranju hrvatskoga književnog jezika golem, pa je sasvim jasno da jedan Dubrovčanin uz toliku književnu i jezikoslovnu baštinu ne može napisati gramatiku zasnovanu isključivo na narodnoj pjesmi.

U međurazdoblju kada se s jedne strane napušta ilirski tip književnoga jezika, a s druge strane jača "čišći" tip književne novoštokavštine i fonološko pravopisno načelo Osječanin Josip Vitanović izdao je dvije gramatike: *Slovnica hèrvatskoga jezika za nižu realku* (1872)<sup>25</sup> i *Gramatika hrvatskoga jezika za škole i samouke* (1880<sup>1</sup>, 1882<sup>2</sup>, 1888<sup>3</sup>, 1891<sup>4</sup>). Da bismo vidjeli kojoj školi pripada Vitanović, pogledat ćemo njegovu *Slovnici*.<sup>26</sup> Pravopis i grafija još su ilirski. "Glede pravopisa dèržao sam se školskoga, jer je knjiga školi namēnjena. Mor-da se tkogod začudi, što učim, da samoglas r valja pisati èr. Tomu velim, da se i meni čudno čini, ali kad je takav propis" (Predgovor, VII). Vidimo da su školski propisi obvezivali autore školskih priručnika, ali pretpostavljamo da ih oni nisu pisali protiv svojih stručnih i znanstvenih uvjerenja. Vitanović nam je olakšao posao jer navodi djela kojima se služio. U rasporedu gramatičke građe služio se njemačkom knjigom *Sprachbuch* od T. Vernalekena. Počeo je sintaksom, nastavio *glasoslovljem* i *oblikoslovljem*, onako kako je i Babukić u *Ilirskoj slovnici* mislio da treba pisati gramatiku, ali je od toga rasporeda odustao zbog tradicije. Služio se Veberovom, Miklošičevom, Jagićevom, Pacelovom, Daničićevom, Babukićevom i Boškovićevom gramatikom. Primjere citira iz hrvatskih (više) i srpskih (manje) pisaca. Gramatičko je nazivlje hrvatsko, većinom preuzeto od Babukića (*slovnica, glasoslovlje, oblikoslovlje, samostavnik...*). Naglasak je preuzeo od Daničića (*diète, vrième*). No, jat mu je dvoglas, pa zato govori o jekavskom, a ne o ijekavskom narječju. Vukovski utjecaj se vidi u podjeli imeničke sklonidbe prema rodu, a ilirski u propisivanju dvojine. Od Babukića je Vitanović preuzeo dva glagolska priloga i četiri pridjeva (Tafra 1993a, 124), a prema hrvatskoj književnojezičnoj normi normirao je duge pridjevne oblike, nastavak -omu za Djd. i -om za Ljd. Ti podaci pokazuju da ni Vitanović nije još pravi *uukovac*.

<sup>25</sup> S ovom se gramatikom proširuje popis koji se nalazi u: Tafra 1993a.

<sup>26</sup> Neki gramatičari, na primjer Vitanović, nisu uopće poznati, pa njihov jezikoslovni rad čeka detaljniju obradu. Zbog velikog broja izišlih gramatika iz toga razdoblja bilo je nužno napraviti izbor za ovu temu.

Postoji suglasnost o tome da u hrvatske škole karadžićevsko-daničićevski model prodire s gramatikama Mirka Divkovića, koje su potisnule gramatike zadnjega ilirskoga gramatičara Adolfa Vebera. Godine 1879. (tri godine poslije Veberove *Slovnice hrvatske*) pojavili su se *Oblici hrvatskoga jezika za srednje škole* (1897<sup>6</sup>), 1880. *Nauka o izreci* (1892<sup>5</sup>), 1881. *Sintaksa za škole* (1896<sup>4</sup>), 1887. *Oblici i sintaksa hrvatskoga jezika* (1917<sup>11</sup>).<sup>27</sup> Unatoč kritikama te su gramatike izlazile gotovo tridesetak godina. S Divkovićem su tada žučljivo polemizirali Adolfo Veber i Tomo Maretić, dakle "takmaci u objavljivanju hrvatskih školskih gramatika" (Vince 1986, 411),<sup>28</sup> pa se u tim polemikama mogu naći i konkretni podaci o manama tih gramatika. Ovdje ćemo se zadržati na onim najistaknutijim obilježjima koja pokazuju kojoj gramatičkoj školi pripadaju.

Divković jezik naziva hrvatskim imenom, iako je već dvojni naziv bio upotrebljavan, kao što smo vidjeli u Budmanija. No, to ne mora značiti da je Divković i opisao hrvatski književni jezik. Za ovu sam priliku uzela treće izdanje *Oblikā hrvatskoga jezika* iz 1890. Namjerno sam odabrala od brojnih izdanja upravo to izdanje zbog dvaju događaja iz prethodne godine. Naime, 1889. umro je Adolfo Veber, a s njim i jedno razdoblje u hrvatskom jezikoslovlju. Sudbina je htjela da iste te godine vlada donese odluku o uvođenju fonološkoga pravopisa, povjerivši Ivanu Brozu njegovu izradu. Bilo je očito da povratka više nema. Stoga smo mogli očekivati sve drugo samo ne ovakav primjer u Divkovićevoj gramatici: *po jugoiztočnih krajevih* (39), koji pokazuje da taj *vukovac* još piše "ilirskim" pravopisom i "ilirskim" jezikom. Dakle, Divković 1890. piše morfonološkim pravopisom, jat piše dvoslovima *ie/je*, upotrebljava dva grafema *dj* i *gj* za /đ/, iako je "Gjuro Daničić, (a za njim i drugi) otkad je počeo raditi 'Rječnik jezika hrvatskoga ili srpskoga'" (3) pisao *đ* umjesto *dj* i *gj*. Slogotvorni /r/ ne piše dvoslovom, ali ga se dosta ranije već odrekao i ilirac Veber. U književnom su jeziku u upotrebi neizjednačeni oblici u DLI<sub>mn.</sub>, a "u narodnom govoru" (27) ti padeži imaju nastavak *-ima*, odnosno *-ama*. Prve rabi u svom metajeziku i normira u sklonidbenim uzorcima, a tek u zgrade stavlja novoštokavske. U sklonidbi imenica napušta Gjd. kao kriterij za razdiobu imeničkih sklonidbenih tipova i prihvaća Daničićevu podjelu po rodu. Strogo razlikuje nominalnu od pronominalne sklonidbe pridjeva. U pronominalnoj u Dj<sub>d.</sub> m. i s. r. nastavak je *-omu/-emu*, a u Ljd. *-om/-em*. Dugi oblici (s navescima) upotrebljavaju se u književnom jeziku, a "po narodnom govoru mogu... krajnji samoglasnici od nas-

<sup>27</sup> U zagradi su navedene godine i broj zadnjih izdanja. Teško je naći na jednom mjestu potpunu bibliografiju Divkoviće<sup>6</sup>ih gramatika. Teškoća je i u tome što se njihovi naslovi razlikuju u izvorima. U Popisu gramatika, koji se nalazi u prilogu, podaci su preuzeti iz *Građe za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga 1835-1940*, knj. 4. Zanimljivo je da tako plodan jezikoslovac (tu su još i čitanke i jedini do danas veliki latinsko-hrvatski rječnik) nije uvršten u Enciklopediju Jugoslavije Leksikografskoga zavoda.

<sup>28</sup> Osim u Vinca o tome i u Polemikama I, knj. 3.

tavka odpasti u nekih padežih, n. pr. *žútôg, žútôm*" (46). U sklonidbi broja *dva* ima posebne paradigme za muški i ženski rod. U futuru I. "*ću se slieva s infin.* osnovom u jednu rječ; n.pr. *hvaliću...* a piše se u nas: *hvalit ću*" (84). Tu se zapravo ne razlikuje od Vebera, svoga protivnika u istom poslu, koji kaže da u brzom izgovoru futur I. glasi kao jedna riječ, zbog čega neki pisci tako i pišu, "za čim se netreba povoditi, jer bi se onda moralo pisati i: *biosam*, čega ipak oni pisci nečine" (1876, 70).

Samo morfonološki pravopis, grafija za jat i neizjednačeni množinski padeži dovoljan su razlog (a ima ih, kako smo vidjeli, još) da gramatičara Divkovića barem u početnoj fazi njegova jezikoslovnoga rada ne proglašavamo hrvatskim *ukovcem*. Međutim, Divković je mijenjao stajalište, a mijenjale su se i prilike, pa u *Rečenici za školu* 1899, iste godine kada izlazi i Maretićeva *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, piše fonološkim pravopisom, dugi jat troslovom *ije*, Daničićovo slovo *đ* umjesto prijašnjih dvaju dvoslova i izjednačene oblike u DLImn. Tu ga već prepoznajemo kao *ukovca*. Između toga je Maretić (1881, 613), uz pohvale Divkovićevim gramatikama, upozorio da nije vjerno u *Sintaksi* citirao izvore, pa je, na primjer, promijenio *rukama* u *rukami*. Nije mi cilj da istražujem sva Divkovićeva izdanja pa da vidimo točno kada prelazi s morfonološkoga pravopisa i kada preuzima novoštokavske množinske oblike. Željela sam samo pokazati da smo dosad grijeshili donekle u ocjenama toga jezikoslovca. Očito je da je Divković krenuo od hrvatske tradicije, što je razumljivo za jednoga klasičara, i da je s vremenom promijenio svoje znanstveno stajalište. Koliko je to bio njegov vlastiti izbor, a koliko posljedica sociolingvističkoga konteksta u kojemu je stvarao — drugo je pitanje.

Još je jedan gramatičar pri kraju prošloga stoljeća zadržao ponešto od bogate hrvatske gramatičke baštine, iako je prihvatio u načelu karadžićevsko-daničićevski model. Bio je to Rudolf Strohal, koji je u Bjelovaru 1893. izdao *Hrvatsku slovniciu za srednje i nalike im škole*, pisanu fonološkim pravopisom, s novoštokavskim množinskim padežnim oblicima. Tragove ilirskih gramatika nalazimo u nazivlju: *slovnica, glasoslovlje, oblikoslovlje, samoglasnik, suglasnik, sklonidba, sprega*, u podjeli morfologije na imena, glagole i čestice,<sup>29</sup> odvojenom pisanju futura I. (*vidjet ću*), normiranju dviju formi futura II. (*budem* ili *bit ću poginuo*). Nije mnogo, ali nije ni nasilno prekidanje tradicije, što se zapravo najbolje vidi po samome naslovu, koji je u skladu s naslovima Mažuranićevih i Veberovih gramatika.

Tako dolazimo do Tome Maretića, koji je i naslovom gramatike,<sup>30</sup> i književnojezičnom normom, i svojim metajezikom i pisanim izvorima kojima se služio

<sup>29</sup> Podjela vrsta riječi primarno na tri razreda (imena, glagoli, čestice) temelji se na Aristotelovoj podjeli riječi na *onoma, rhema i syndesmoi*, a nalazimo je u Mažuranića i Vebera.

<sup>30</sup> Da je htio, Maretić je mogao jezik nazvati samo hrvatskim imenom kao što su to učinili i Divković i Strohal, ali i Josip Florschütz, koji je 1905. izdao *Gramatiku hrvatskoga jezika za ženski*

zanimjao istinu o višestoljetnom funkcioniranju hrvatskoga književnog jezika, namećući lažnu nauku da je Vuk Karadžić začetnik i jedini izvor pravilna hrvatskoga književnog jezika, što mu je odmah po izlasku gramatike oštro prigovorio Ante Radić (1899).

Katičić je utvrdio da je Karadžić na književnom polju imao velik utjecaj na ilirce, ali da "na području književnoga jezika, međutim, ilirci imaju s Karadžićem zajedničko samo jedno: novoštokavsku dijalekatsku osnovicu standardnoga jezika. Gdje god se pak unutar tog temeljnog izbora mogu razlikovati od njegova jezičnog kanona, oni se doista i razlikuju. On teži najvećoj mogućoj čistoći jednoga narječja, oni njihovoj sintezi na osnovi jednoga, on je dosljedan u izjednačavanju oblika za tri množinska padeža, oni u njihovu razlikovanju, on je nadasve suzdržljiv u kovanju novih riječi, oni mu širom otvaraju vrata, njegov je pravopis pretežno fonološki, njihov morfonološki" (1978, 169-170). Tu Katičićevu konstataciju možemo protegnuti na sve gramatičare do Tome Maretića. To su one konstante hrvatske gramatike koje su uvjetovane tronarječnošću hrvatske književnosti, oslonjenošću na pisane tekstove i stalnim njegovanjem književnoga jezika. Sada je jasno zašto u popisu hrvatskih gramatika do 1899. nema Maretića.

Nameće se pitanje što bi bilo da nije Maretić napravio tako grubi rez. Standardni bi se jezik na osnovi novoštokavštine ionako stabilizirao jer su novoštokavski oblici propisani još prvom hrvatskom gramatikom (kao dublete), a novoštokavski četveroakcenatski sustav već je opisao Šime Starčević u svojoj *Ričoslovljici* (1812). "Radilo se još samo o konačnom dotjerivanju i usklađivanju" (Katičić 1978, 170). Troslov za dugi jat vjerojatno ne bi ušao u pravopis, a pravopis bi po svoj prilici bio umjereno fonološki (ili umjereno morfonološki, svejedno). U sintaksi bi se zadržale fine nijanse velikih izražajnih mogućnosti koje su se razvile u bogatoj hrvatskoj književnosti, kao što je veći broj vremenskih oznaka za izricanje budućnosti (Tafra 1993a). Gramatičko bi nazivlje ostalo hrvatsko jer su ga hrvatski gramatičari odavno imali dobro izgrađeno.

S Maretićem počinje novo razdoblje u povijesti hrvatskoga jezikoslovlja. Kako smo malo pomalo očistili našu znanost od mnogih zabluda o vremenu do Maretića (čemu je i ovaj rad skroman prinos), valjalo bi se u istraživanju 20. st. čuvati novih krivih predodžaba.

Što se tiče gramatika o kojima je ovdje bila riječ, trebalo bi još svaku posebno detaljno istražiti i razlučiti ono što pripada jednoj gramatičkoj školi od onoga što pripada drugoj kako bismo dobili potpunu sliku. Konkretna rješenja u normiranju književnoga jezika treba odvojiti od programskih načela,<sup>31</sup> iznese-

---

licej, preparandije i više pučke škole.

<sup>31</sup> Kako ta načela mogu govoriti jedno, a normativna praksa drugo, pokazuje istraživanje opsega i sadržaja "ilirskoga" jezika u programima i u gramatikama (Tafra 1992).

nih stavova i raznih izjava pa će na taj način i slika o našoj jezikoslovnoj prošlosti biti točnija. U ovom su radu analizirani samo neki najkarakterističniji dijelovi opisa u gramatičara koji se smatraju hrvatskim *vukovcima*. Analiza pokazuje da gramatičari nisu sve do Maretića prekinuli s onim modelom koji smo nazvali hrvatskom gramatičkom školom, ali i još nešto. U znanosti je vrlo teško ponekad odrediti razmeđe,<sup>32</sup> a kada se i odrede, često ostaju neki prijelazni slučajevi.

### LITERATURA

1. Anić, V., 1991: Rječnik hrvatskoga jezika, Zagreb.
2. Babukić, V., 1854: Ilirska slovnica, Zagreb.
3. Bašić, N., 1991: V.S. Karadžić između jezikoslovlja i politike, Zagreb.
4. Brlić, A.T., 1854: Grammatik der illyrischen Sprache, Wien.
5. Brlić, I.A., 1833: Grammatik der illyrischen Sprache, Ofen.
6. Brozović, D., 1993: Uz odgovore na pismo Jezičnoga povjerenstva MH, *Jezik* 5, Zagreb.
7. Budmani, P., 1867: Grammatica della lingua serbo-croata (illirica), Vienna.
8. Divković, M., 1890: Oblici hrvatskoga jezika za srednje škole, izdanje treće, Zagreb.
9. EJ: *Enciklopedija Jugoslavije*, knj. 2, Zagreb 1982.
10. Fürholzer, L., 1847: Horvatsko-slavonska slovnica za početnike, Varaždin.
11. Građa za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga 1835-1940, NSB, Zagreb 1984.
12. HBL: Hrvatski biografski leksikon, Jugoslavenski leksikografski zavod, knj. 1, Zagreb.
13. Jagić, V., 1864: Naš pravopis, *Književnik*, Zagreb.
14. Maretić, T., 1881: Nova knjiga. Hrvatska gramatika II. dio. Sintaksa za školu. Sastavio Mirko Divković, u: *Polemike*.
15. Mažuranić, A., 1861: Slovnica hèrvatska, Zagreb.
16. Moguš, M., 1976: Pero Budmani, u: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, knj. XXIII, Zagreb.
17. MSG: Daničić, Đ., Mala srpska gramatika, Beč 1850.
18. Polemike: Polemike u hrvatskoj književnosti, kolo I, knj. 3, priredio I. Krtalić, Zagreb 1982.

<sup>32</sup> Riječ *razmeđa* upotrijebljena je u ženskom rodu; usp. Šulek, B., Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja, Zagreb 1874-1875, s.v. *razmedja*.

19. Radić, A., 1899: Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika. Napisao dr. T. Maretić, u: *Polemike*.
20. Rešetar, M., 1926: Pero Budmani, *Rad JAZU* 39, Zagreb.
21. Strohal, R., 1893: Hrvatska slovnica za srednje i nalike im škole, Bjelovar.
22. Tafra, B., 1991: Jesu li *ahavci* izgovarali *h*? *Kolo* 5-6, Matica hrvatska, Zagreb.
23. Tafra, B., 1992: Dijalekatna osnovica "ilirskoga" jezika, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 18, Zagreb.
24. Tafra, B., 1993a: Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić, Matica hrvatska, Zagreb.
25. Tafra, B., 1993b: Doprinos slavonskih gramatičara hrvatskoj lingvistici, u: *Slavonija, Srijem, Baranja i Bačka*, zbornik, Matica hrvatska, Zagreb.
26. Veber, A., 1876: Slovnica hrvatska, Zagreb.
27. Vince, Z., 1971: Gramatike zadarsko-dalmatinskog jezičnog kruga, *Zadarska revija* 4, Zadar.
28. Vince, Z., 1978: Putovima hrvatskoga književnog jezika, Zagreb.
29. Vince, Z., 1986: Mirko Divković i Tomo Maretić — takmaci u objavljivanju hrvatskih školskih gramatika, *Filologija* 14, Zagreb.
30. Vince, Z., 1988: Pregled hrvatskih gramatika u drugoj polovici 19. stoljeća, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XXXI/2, Novi Sad.
31. Vončina, J., 1975: Jezik Antuna Kanižlića, *Rad JAZU* 368, Zagreb.

#### R é s u m é

#### LES "VUKOVCI" CROATES D'UN AUTRE POINT DE VUE

Dans l'article on discute sur l'activité des partisans de l'école philologique de Karađžić-Daničić en Croatie jusqu' à la période de Tomo Maretić et on y apporte quelques connaissances toutes nouvelles concernant leur activité en ce qui concerne la norme pour la langue littéraire croate.

P R I L O G

POPIS IZDANJA HRVATSKIH GRAMATIKA DO 1899.<sup>33</sup>

1604. **BARTOL KAŠIĆ:**  
*Institutionum linguae Illyricae libri duo.* Authore Bartholomaeo Cas-  
sio. Romae, Apud Aloysium Zanettum, 189 + /2/ str.
1728. **ARDELIO DELLA BELLA:**  
*Istruzioni grammaticali della lingua illirica*, u: Dizionario italiano, la-  
tino, illirico... opera del padre Ardelio Della Bella... In Venezia, str. 5-  
50.
1758. **ARDELIO DELLA BELLA:**  
<sup>2</sup>*Istruzioni grammaticali della lingua illirica*, u: Dizionario italiano-  
latino-illirico... opera del padre Ardelio Della Bella... Ragusa, Nella  
Stamperia Privilegiata, str. XVIII-LVI.
1761. **BLAŽ TADIJANOVIĆ:**  
*Svaschta po mallo illiti kratko sloxenye immenah i ricsih u illyrski, i  
nyemacski jezik* koje sloxi Otacz Blax Thaddianovich. U Magdeburgu,  
XXII+191+1 str.
1766. **BLAŽ TADIJANOVIĆ:**  
<sup>2</sup>*Svaschta po mallo illiti kratko sloxenye immenah i ricsih u illyrski, i  
nyemacski jezik* koje sloxi Otacz Blax Thaddianovich. Tropava,  
XXII+201+1 str.
1767. **MATIJA ANTUN RELJKOVIĆ:**  
*Nova slavonska, i nimmacska gramatika. Neue slavonisch= und  
Deutsche Grammatik...* Mathiam Antonium Relkovich. Agram,  
XXX+552+8 str.
1774. **MATIJA ANTUN RELJKOVIĆ:**  
<sup>2</sup>*Nova slavonska, i nimmacska gramatika. Neue slavonisch= und  
Deutsche Grammatik...* Mathiam Antonium Relkovich. Wien, 522 str.
1778. **MARIJAN LANOSOVIĆ:**  
*Neue Einleitung zur slavonischen Sprache*, P. Marian Lanossovich.  
Osijek, 272 str.

<sup>33</sup> EkspONENT ispred naslova označava broj izdanja. Tamo gdje ga nema riječ je o prvom izdanju. Većinu sam gramatika imala u rukama, a o drugima sam bibliografske podatke preuzela iz literature ili iz kataloga NSB. Bibliografija kajkavskih gramatika može se vidjeti u: Tafra 1993a.

1789. **MATIJA ANTUN RELJKOVIĆ:**  
<sup>3</sup>*Nova slavonska, i nimmacska gramatika. Neue slavonisch= und Deutsche Grammatik...* Mathiam Antonium Relkovich. Wien, XX+535.
- MARIJAN LANOSOVIĆ:**  
<sup>2</sup>*Neue Einleitung zur slavonischen Sprache*, P. Marian Lanossovich. Osijek, 272 str.
1793. **JOSIP JURIN:**  
*Grammatica Illyricae iuventuti Latino Italoque sermone instruendae accomodata.* Studio ac labore patris Josephi Giurini. Venetiis, Apud Andream Santini, m8<sup>0</sup>, VIII+461+16 str.
1795. **MARIJAN LANOSOVIĆ:**  
<sup>3</sup>*Anleitung zur slavonischen Sprachlehre*, P. Marian Lanossovich. Osijek, 230+109 str.
1803. **JOSIP VOLTIC:**  
*Grammatica illirica*, u: Ricsoslovník illirickoga, italianskoga i nimačskoga jezika s' jednom pridpostavljenom grammatikom illi pismenstvom: sve ovo sabrano i sloxeno od Jose Voltiggi Istriana. U Bescu, str. I-LIX.
1808. **FRANCESCO MARIA APPENDINI:**  
*Grammatica della lingua illirica.* Compilata dal Padre Francesco Maria Appendini delle scuole pie professore di eloquenza nel collegio di Ragusa. Ragusa, Presso Antonio Martechini, con licenza de superiori.
1812. **ŠIME STARČEVIĆ:**  
*Nova ricsôslovica iliricka.* Vojničkoj mladosti krajicsnoj poklonjena trúdom i nástojànjem Šíme Starčsevicha xupnika od Novoga u Líci. U Tarstu, Slovima Gaspara Weis, 126 str.
1828. **FRANCESCO MARIA APPENDINI:**  
<sup>2</sup>*Grammatica della lingua illirica.* Compilata dal Padre Francesco Maria Appendini, delle Scuolo pie. Ed. 2, Ragusa, Presso Antonio Martechini, 8<sup>0</sup>, XVII+334+2/ str.
1833. **IGNJAT ALOJZIJE BRLIĆ:**  
*Grammatik der illyrischen Sprache*, wie solche in Bossnien, Dalmazien, Slawonien, Serbien, Ragusa &c. dann von den Illyriern in Banat und Ungarn gesprochen wird. Für Teutsche verfasst und herausgegeben von Ignatz Al. Berlich. Ofen, 8<sup>0</sup>, XIV+377 str.



**1836. VJEKOSLAV BABUKIĆ:**

*Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga* uređjena Vėkoslavom Babukićem, Danica ilirska, II, br. 10, str. 37-40; br. 11, str. 41-44; br. 12, str. 45-48; br. 13, str. 49-52; br. 14, str. 53-56; br. 15, str. 57-60, Zagreb.

*Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*<sup>34</sup> uređjena Vėkoslavom Babukićem... U Zagrebu, Kod Milana Hiršfelda, m8<sup>0</sup>, XIII+62+/2/ str.

**1837. ARDELIO DELLA BELLA:**

<sup>3</sup>*Principi elementari della grammatica illirica*. Premessi al Dizionario italiano-latino-illirico del P. Ardel. Della Bella ed ora di nuovo pubblicati. Nuova edizione. Ragusa, Presso Piet. Francesco Martecchini, tipografo, librajo, editore, m8<sup>0</sup>, 112 str.

**1838. FRANCESCO MARIA APPENDINI:**

<sup>3</sup>*Grammatica della lingua illirica*. Compilata dal Padre F.M. Appendini, superiore dell' ordine delle scuole pie, Terza edizione. Ragusa, Presso Pietro Francesco Martecchini, 390 str.

**1839. ANTUN MAŽURANIĆ:**

*Temelji ilirskoga i latinskoga jezika*. Za početnike. U Zagrebu, Tiskom k.pr.nar.ilir. tiskarne Dra. Ljudevita Gaja, m8<sup>0</sup>, /2/+128 str.

**VJEKOSLAV BABUKIĆ:**

Vėkoslav Babukić's *Grundzüge der ilirischen Grammatik*, durchaus mit der neuen Orthographie. Mit einer sprachvergleichenden Vorrede von Rudolf Fröhlich. Wien, Jos. Wenedikt's sel. Witwe Buchhandlung, 8<sup>0</sup>, XXII+58 str.

**1842. IGNJAT ALOJZIJE BRLIĆ:**

<sup>2</sup>*Grammatik der illyrischen Sprache* wie solche in Dalmatien, Kroatien, Slawonien, Bosnien, Serbien, und von den Illiriern in Ungarn gesprochen wird. Für Deutsche verfasst und herausgegeben von Ignaz Al. Berlić. Zweite durchgesehene und verbesserte Auflage. Agram, 8<sup>0</sup>, XVIII+384 str.

**ANTUN MAŽURANIĆ:**

<sup>2</sup>*Temelji ilirskoga i latinskoga jezika*. Za početnike. U Zagrebu, Tiskom Fr. Župana c.k.pov. štampara i knjigotèržca, m8<sup>0</sup>, /2/+128 str.

**1843. ILIJA RUKAVINA LJUBAČKI:**

*Kroatische Abänderungs= und Abwandlungs= Formen nebst den Regeln der Aussprache und Rechtschreibung*. Ein Leitfadens für Lehrer

<sup>34</sup> Izdanje se u nekim pojedinostima razlikuje od onoga u Danici.

und Lernende im Königreiche Kroatien, Slavonien und Dalmatien, so wie in den angränzenden Provinzen: Istrien, Serbien und Bosnien grammatikalisch verfasst vom Elias Rukavina Von Liebstadt. Triest, 192 str.

**1846. VJEKOSLAV BABUKIĆ:**

*Elementi della grammatica illirica* secondo la nuova ortografia di Vjekoslavo Babukić. Con una prefazione filologica di Rodolfo Frölich. Traduzione di G.A.K. [= Giovanni Agosto Kaznačić]. Zara, Fratelli Battarra, tipografi editori, m8<sup>0</sup>, 83 + /1/ str.

**1847. LAVOSLAV FÜRHOLZER:**

*Horvatsko-slavonska slovnica*. Za početnike. Sastavljena po Lavoslavu Firholceru, oltarniku kod s. Florianana, němačkom propovědniku, i kateketi višjih početnih učionah u Varašdinu. U Varašdinu. Tiskom kr. povl. tiskarnice Josipa pl. Placera. 130+8 str.

**1849. VJEKOSLAV BABUKIĆ:**

*Grundzüge der ilirischen Sprachlehre* von Professor Vjekoslav Babukić, 4<sup>0</sup>, str. 551-687, u: *Ilirsko-němačko-talianski mali rěčnik* od Josipa Drobnica, sa osnovom gramatike ilirske (protumačenom němački i talianski) od Vjekoslava Babukića. Troškom Matice ilirske. U Beču, Tiskom jermenskoga manastira. 1846-1849.

*Fondamenti della grammatica illirica* di professore Vjekoslavo Babukić. Tradotti da V. V-ž-ć [= Vladislav Vežić], 4<sup>0</sup>, str. 689-812, u: *Ilirsko-němačko-talianski mali rěčnik* od Josipa Drobnica, sa osnovom gramatike ilirske (protumačenom němački i talianski) od Vjekoslava Babukića. Troškom Matice ilirske. U Beču, Tiskom jermenskoga manastira. 1846-1849.<sup>35</sup>

**1850. RUDOLF FRÖHLICH (VESELIĆ):**

*Theoretische-praktische Taschen-Grammatik der ilirischen Sprache*. Wien.

**ANDRIJA STAZIĆ:**

*Grammatica della lingua illirica*. Ad uso degli amatori nazionali e stranieri che bramano d'impararla. Zara, 8<sup>0</sup>, 430 str.

**JEROLIM ŠUTINA:**

*Principi di grammatica illirica*. Esposti da Girolamo Suttina, str. 147-208, u: *Vocaboli di prima necessità...* Zadar.

<sup>35</sup> Ova se gramatika prodavala i posebno, što dokazuje primjerak u NSB.

**FRANCESCO MARIA APPENDINI:**

<sup>4</sup>*Grammatica della lingua illirica*. Compilata dal Padre F.M. Appendini superiore dell'ordine delle scuole pie. Ragusa 1839 (!), 392 str.<sup>36</sup>

**IGNJAT ALOJZIJE BRLIĆ:**

<sup>3</sup>*Grammatik der illirischen Sprache*, wie solche in den südslawischen Ländern Serbien, Bosnien, Slavonien, Dalmatien, Kroatien und von den Illiriern und Serben in Ungarn und der Vojvodina gesprochen wird. Für Deutsche verfasst und herausgegeben von Ignaz Al. Berlić. Dritte Auflage. Agram, 8<sup>0</sup>, XV+412 str.

**1851. ANDRIJA BARIĆ:**

*Slovisa sèrbsko-ilirskoga jezika*. Za dècu u Dalmacii i u družih dèržavah jugoslavjanskih. Složena i izdana od Andrie Barića. Splètu, Tiskanjem Marie udovice Piperatove i sina, 8<sup>0</sup>, 101 str.

**VJEKOSLAV BABUKIĆ:**

<sup>2</sup>*Elementi della grammatica illirica* secondo la nuova ortografia di Viekoslavo Babukić con una prefazione filologica di Rodolfo Frölich. Trad. di G.A.K. /= Giovanni Agosto Kaznačić/, 2a. ed. di questa Tipografia. Zara, Fratelli Battara, tipografi editori, m8<sup>0</sup>, 77 str.

**1854. VJEKOSLAV BABUKIĆ:**

*Ilirska slovnica*. Sastavi Vèkoslav Babukić, c. kr. professor. U Zagrebu. Bèrztiskom nar. tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja, XVI+444+IV str.

**ANDRIJA TORKVAT BRLIĆ:**

*Grammatik der illyrischen Sprache* wie solche im Munde und Schrift der Serben und Kroaten gebräuchlich ist von Andreas Torquat Berlić. Wien, Mechitharisten-Buchdruckerei, /4/+164 str.

**FRAN VOLARIĆ:**

*Ilirska slovnica*. Za početne učionice. Sastavljena po Franu Volariću, kanoniku i vèrhovnom nadzorniku početnih učionicah u Kèrku... U Tèrstu, Vladateljna štamparia, 192 str.

**1855. IVAN DANILO:**

*Grammatica della lingua illirica*. Compilata dal sac. Giovanni Danilo, prof. dell' I. r. ginnasio di Zara, sulle tracce segnate dal piano dei ginnasi, delle scuole tecniche ad uso delle classi inferiori. Zara, Presso l'autore, Tipografia Fratelli Battara, 8<sup>0</sup>, 174 str.

<sup>36</sup> V.: Rešetar 1916.

**ANDRIJA STAZIĆ:**

*Grammatica illirica pratica secondo il metodo di Ahn e di Ollendorff.* Spalato, 8<sup>o</sup>, 167 str.

**JEROLIM ŠUTINA:**

<sup>2</sup>*Principi di grammatica illirica.* Esposti da Girolamo Suttina, str. 147-208, u: *Vocaboli di prima necessità...* Zadar.

**1859. ANTUN MAŽURANIĆ:**

*Slovnica Hèrvatska.* Za gimnazije i realne škole. Napisao Antun Mažuranić, učitelj gimn. u Zagrebu. Dio I. Rěčoslovje. U Zagrebu, Troškom spisateljevim, Bèrztiskom K. Albrechta, 8<sup>o</sup>, VI+142 str.

**ADOLFO WEBER (TKALČEVIĆ):**

*Skladnja ilirskoga jezika.* Za niže gimnazije. Sastavio Adolfo Weber, car. kralj. gimnazijalni učitelj. U Beču, U c. k. nakladi školskih knjigah, /2/ + 191 str.

**1860. VINKO PACEL:**

*Slovnica jezika hrvatskoga ili srbskoga.* Pisa Vinko Pacel. I. diel. Nauka o prieslovu. Troškom dra. Josipa Vranjicanja Dobrinovića. U Zagrebu, Brztiskom pečatnje Karla Albrechta, 8<sup>o</sup>, XVI+/tablica/+112 str.

**1861. ANDRIJA STAZIĆ:**

<sup>2</sup>*Grammatica illirica pratica secondo il metodo di Ahn e di Ollendorff.* Trieste, 8<sup>o</sup>, 168 str.

**ANDRIJA BARIĆ:**

<sup>2</sup>*Slovnica sèrbsko-ilirskoga jezika.* Za diecu u Dalmaciji i u druzih dèržavah jugoslavjanskih. Složena i izdana od Andrie Barića. 2. izd. Splietu, Knižnoprodaica Minerva izdateljica, Tiskopisnica U. Oliveti i Giovannicio, 8<sup>o</sup>, 87 str.

**ANTUN MAŽURANIĆ:**

<sup>2</sup>*Slovnica Hèrvatska.* Za gimnazije i realne škole. Napisao Antun Mažuranić. Dio I. Rěčoslovje. Drugo izdanje. U Zagrebu, Troškom spisateljevim, Bèrztiskom K. Albrechta, 8<sup>o</sup>, VI+142 str.

**1862. ADOLFO WEBER (TKALČEVIĆ):**

*Slovnica.* Za četvrti razred katoličkih glavnih učionah u Carevini austrijanskoj. Beč, m8<sup>o</sup>, 141 str.

**ADOLFO WEBER (TKALČEVIĆ):**

<sup>2</sup>*Skladnja ilirskoga jezika.* Za niže gimnazije. Sastavio Adolfo Weber, car. kralj. gimnazijalni učitelj. Beč.

- 1863. ADOLFO VEBER (TKALČEVIĆ):**  
<sup>2</sup>*Slovnica. Za četvrti razred katoličkih glavnih učionah u Carevini austrijskoj. Beč.*
- 1864. VATROSLAV JAGIĆ:**  
*Gramatika jezika hrvatskoga. Osnovana na starobugarskoj slovenštini. Napisao V. Jagić. Dio pèrvi: Glasovi. U Zagrebu, Brzotiskom A. Jakića, 8<sup>0</sup>, IV+89 str.*
- 1865. VINKO PACEL:**  
*Oblici književne hrvastine. Pisa Vinko Pacel. U Karlovcu. Tiskarna A. Lukšića pod odgovornom upravom D. Kostinčera, 8<sup>0</sup>, 2 l. +52 str.*
- RUDOLF FRÖHLICH (VESELIĆ):**  
<sup>4</sup>*Theoretische-praktische Taschen-Grammatik der ilirischen Sprache (preradio I. Macun).*<sup>37</sup>
- VJEKOSLAV BABUKIĆ:**  
<sup>4</sup>*Elementi della grammatica illirica secondo la nuova ortografia di Viekoslavo Babukić. Con una prefazione filologica di Rodolfo Frölich. Trad. di Giovanni Agosto Kaznačić. Zadar.*<sup>38</sup>
- 1866. ANTUN MAŽURANIĆ:**  
<sup>3</sup>*Slovnica hrvatska. Za gimnazije i realne škole. Napisao Antun Mažuranić. Dio I. Rěčoslovje. Tretje izdanje. U Zagrebu, Troškom spisateljevima, Tiskom Karla Albrechta, 8<sup>0</sup>, 142 str.*
- 1867. PERO BUDMANI:**  
*Grammatica della lingua serbo-croata (illirica) di Pietro Budmani. Vienna, A spese dell'autore, v8<sup>0</sup>, XV+250 str.*
- ADOLFO VEBER (TKALČEVIĆ):**  
<sup>3</sup>*Slovnica. Za četvrti razred katoličkih glavnih učionah u Carevini austrijskoj. Beč.*
- 1868. ADOLFO VEBER (TKALČEVIĆ):**  
<sup>4</sup>*Slovnica. Za četvrti razred katoličkih glavnih učionah u Carevini austrijskoj. Beč.*
- 1869. PAUL PIERRE:**  
*Abrégé de grammaire française-croate et de dictionnaire français-croate, par Paul Pierre. Édition privée. Agram, m8<sup>0</sup>, 1-47 + /1/+1-80 str.*

<sup>37</sup> Nisam ušla u trag drugom i trećem izdanju, a podatak o četvrtome nalazi se u Enciklopediji Jugoslavije 4/1986.

<sup>38</sup> Podatak je preuzet od Vincea (1971, 287), a za drugo i treće izdanje nemam podataka.

**ANTUN MAŽURANIĆ:**

<sup>4</sup>*Slovnica hèrvatska. Za gimnazije i realne škole. Napisao Antun Mažuranić. Dio I. Rěčoslovje. Četvèrto izdanje. U Zagrebu, Troškom knjižare Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera), Tiskom Karla Albrechta, 8<sup>0</sup>, VI+ 142 str.*

**1870. ADOLFO VEBER (TKALČEVIĆ):**

<sup>5</sup>*Slovnica. Za četvrti razred katoličkih glavnih učionah u Carevini austrijanskoj. Beč.*

**1871. ADOLFO VEBER (TKALČEVIĆ):**

*Slovnica hèrvatska. Za srednja učilišta. Napisao Adolfo Veber, kanonik zagrebački. U Zagrebu, Troškom spisateljvim, 8<sup>0</sup>, 224 str.*

**1872. JOSIP VITANOVIĆ**

*Slovnica hèrvatskoga jezika. Za nižu realku. Sastavio J. Vitanović, profesor sam. gradske realke osėčke. U Osėku, Tiskarna J. Franka, naklada spisateljeva, VII+128 str.*

**1873. IVAN DANILO:**

*Slovnica. Za srednja učilišta nižega reda. Ur. po Budmanijevoj Ivan Danilov. U Zadru, Izd. F. Wagner, Tiskom Narodnoga lista, 8<sup>0</sup>, 2 l. + 183 str..*

**DRAGUTIN PARČIĆ:**

*Grammatica della lingua slava (illirica). Compilata da p. Carlo A. Parčić, del III. ord. di s. Francesco. Zara, Spiridone Artale editore librajo, Tip. Frat. Battara, 8<sup>0</sup>, VII+/tablica/+200 str.*

**ADOLFO VEBER (TKALČEVIĆ):**

<sup>2</sup>*Slovnica hèrvatska. Za srednja učilišta. Napisao Adolfo Veber, kanonik zagrebački. Zagreb.*

**1875. ADOLFO VEBER (TKALČEVIĆ):**

<sup>6</sup>*Slovnica. Za IV. razred pučkih učionah. Beč.*

**1876. ADOLFO VEBER (TKALČEVIĆ):**

<sup>3</sup>*Slovnica hrvatska. Za srednja učilišta. U Zagrebu, 218 str.*

<sup>7</sup>*Slovnica hrvatska. Za pučke učione. Beč.*

**1877. DRAGUTIN PARČIĆ**

*Grammaire de la langue serbo-croate. Par A. Parčić. Traduction à l'usage des Français contenant des améliorations suggérées par l'auteur avec une introduction par le docteur J.B. Feuvrier... Paris, F. Vieweg. libraire-éditeur, libraire A. Franck <Typ. Adolf Holzbausen, imprimeur de Université I. et R., Vienne>, v8<sup>0</sup>, XVII+228 str.*

- 1878 DRAGUTIN PARČIĆ**  
<sup>2</sup>*Grammatica della lingua slava (illirica)*. Di C.A. Parčić, canonico dell'insigne Collegiata di S. Girolamo in Roma. 2a ed. notevolmente accresciuta ed emendata secondo i piani di insegnamento. Zara, Spiridone Artale, libr.-tip. edit., 8<sup>o</sup>, XII+218 str.
- 1879. MIRKO DIVKOVIĆ**  
*Hrvatske gramatike I dio. Oblici*. Napisao za srednje i nalik im škole Mirko Divković, prof. na Kr. gimnaziju zagrebačkom. Zagreb, Tiskom Dioničke tiskare, 8<sup>o</sup>, 2 l. + 109 str.
- 1880. JOSIP VITANOVIĆ**  
*Gramatika hrvatskoga jezika. Za školu i samouke*. Zagreb.
- MIRKO DIVKOVIĆ**  
*Nauka o izreci*. Za školu. Napisao Mirko Divković, prof. na Kr. gimnaziju zagrebačkom. Zagreb, Tiskom Dioničke tiskare, 8<sup>o</sup>, 1 l. + 66 str.
- 1881. MIRKO DIVKOVIĆ**  
*Hrvatske gramatike II dio. Sintaksa za školu*. Sastavio Mirko Divković, prof. na Kr. gimnaziju zagrebačkom. U Zagrebu, Nakladom Sveučilišne knjižare Franje Župana (Albrecht i Fiedler), 8<sup>o</sup>, 2 l. + 106 str.
- <sup>2</sup>*Nauka o izreci*. Za školu. Napisao Mirko Divković, prof. na Kr. gimnaziju zagrebačkom. Zagreb, Tisak Dioničke tiskare, 8<sup>o</sup>, 68 str.
- 1882. JOSIP VITANOVIĆ**  
<sup>2</sup>*Gramatika hrvatskoga jezika. Za školu i samouke*. Napisao Josip Vitanić. 2. ispravljeno izd. U Zagrebu, U komisiji knjižara L. Hartmana (Kugli i Deutsch); <Tiskarski i litografski zavod C. Albrechta>, 8<sup>o</sup>, 144 str.
- 1887. MIRKO DIVKOVIĆ**  
<sup>2</sup>*Oblici hrvatskoga jezika. Za srednje škole*. Napisao Mirko Divković, ravnatelj Kr. gimnazije zagrebačke. Zagreb, Tisak Dioničke tiskare, 8<sup>o</sup>, 2 l. + 104 str. + 3 l.
- 1888. MIRKO DIVKOVIĆ**  
<sup>4</sup>*Nauka o izreci*. Za školu. Napisao Mirko Divković, ravnatelj Kr. gimnazije zagrebačke. Zagreb, Tisak Dioničke tiskare, v8<sup>o</sup>, 68 str.<sup>39</sup>
- JOSIP VITANOVIĆ**  
<sup>3</sup>*Gramatika hrvatskoga jezika. Za školu i samouke*. Zagreb.

<sup>39</sup> Nemam podataka o trećem izdanju.

1889. **MIRKO DIVKOVIĆ**  
<sup>2</sup>*Hrvatska sintaksa*. Za školu. Sastavio Mirko Divković, ravnatelj Kr. gimnazije zagrebačke. U Zagrebu, Tisak Dioničke tiskare, 8<sup>0</sup>, 1 l. + 109 str.
1890. **MIRKO DIVKOVIĆ**  
<sup>3</sup>*Oblici hrvatskoga jezika*. Za srednje škole. Napisao Mirko Divković, ravnatelj Kr. gimnazije zagrebačke. Zagreb, Tisak dioničke tiskare, v8<sup>0</sup>, 106 + 5 str.
1891. **JOSIP VITANOVIĆ**  
<sup>4</sup>*Gramatika hrvatskoga jezika*. Za školu i samouke. Zagreb.
1892. **MIRKO DIVKOVIĆ**  
<sup>5</sup>*Nauka o izreci*. Za školu. Napisao Mirko Divković, ravnatelj Kr. gimnazije zagrebačke. Zagreb, Tisak Dioničke tiskare, 8<sup>0</sup>, 69 str.
1893. **RUDOLF STROHAL**  
*Hrvatska slovnica*. Za srednje i nalike im škole. Napisao R. Strohal, privr. ravnatelj Kr. male realne gimnazije bjelovarske. U Bjelovaru, Tisak i naklada J. Fleischmanna, 118 + /1/ str.
- MIRKO DIVKOVIĆ**  
<sup>3</sup>*Hrvatska sintaksa*. Za školu. Sastavio Mirko Divković, ravnatelj Kr. gimnazije zagrebačke. U Zagrebu, Tisak Dioničke tiskare, 8<sup>0</sup>, 1 l. + 112 str.
1894. **MIRKO DIVKOVIĆ**  
<sup>4</sup>*Oblici hrvatskoga jezika*. Za srednje škole. Napisao Mirko Divković, ravnatelj Kr. gimnazije zagrebačke. Zagreb, Tisak Dioničke tiskare, v8<sup>0</sup>, 119 str.
1895. **MIRKO DIVKOVIĆ**  
<sup>5</sup>*Oblici hrvatskoga jezika*. Za srednje škole. Napisao Mirko Divković, ravnatelj Kr. gimnazije zagrebačke. Zagreb, Tisak Dioničke tiskare, v8<sup>0</sup>, 112 str.  
<sup>6</sup>*Rečenica*. (*Nauka o izreci*.) Za školu. Napisao Mirko Divković, ravnatelj Kr. gimnazije zagrebačke. Zagreb, Tisak Dioničke tiskare, 8<sup>0</sup>, 70 str.
1896. **MIRKO DIVKOVIĆ**  
<sup>4</sup>*Hrvatska sintaksa*. Za školu. Sastavio Mirko Divković, ravnatelj Kr. gimnazije zagrebačke. U Zagrebu, Tisak Dioničke tiskare, 8<sup>0</sup>, 1 l. + 112 str.
1897. **MIRKO DIVKOVIĆ**  
<sup>6</sup>*Oblici hrvatskoga jezika*. Za srednje škole. Napisao Mirko Divković, ravnatelj Kr. gornjogradske gimnazije zagrebačke. Zagreb, Tisak Dioničke tiskare, v8<sup>0</sup>, 119 str.



**1898. MIRKO DIVKOVIĆ**

<sup>7</sup>*Oblici i sintaksa hrvatskoga jezika.* Za srednje škole. Napisao Mirko Divković, ravnatelj Kr. gornjogradske gimn. zagrebačke. Zagreb, Tisak Dioničke tiskare, v8<sup>0</sup>, 235 str.

<sup>7</sup>*Rečenica. (Nauka o izreci.)* Za školu. Napisao Mirko Divković, ravnatelj Kr. gornjogradske gimnazije zagrebačke. Zagreb, Tisak Dioničke tiskare, v8<sup>0</sup>, 70 str.

**1899. MIRKO DIVKOVIĆ**

<sup>8</sup>*Oblici i sintaksa hrvatskoga jezika.* Za srednje škole. Napisao Mirko Divković, ravnatelj Kr. gornjogradske gimn. zagrebačke. Izd. 8. ispravlj. Zagreb, Tisak Dioničke tiskare, 8<sup>0</sup>, 232 str.

<sup>8</sup>*Rečenica.* Za školu. Napisao Mirko Divković, ravnatelj Kr. gornjogradske gimnazije zagrebačke. Zagreb, Tisak Dioničke tiskare, v8<sup>0</sup>, 70 str.